

# Lichte en zware supermachten

## *De Verenigde Staten en het wereldgeweten*

► *Guido Eekhaut*

De huidige Amerikaanse internationale politiek, en specifiek de relaties tot potentiële bondgenoten en tot vijandige staten, is niet nieuw. Volgens Perry Anderson, hoogleraar geschiedenis en sociologie aan de UCLA in de VS, moeten we zelfs zestig jaar teruggaan om de oorsprong daarvan te vinden. Tussen 1943 en 1945 plande de Roosevelt-administratie immers al een Amerikaanse hegemonie voorbij de overwinning op Duitsland en Japan.

Het opmerkelijke is, volgens Anderson, dat de Verenigde Staten toen al twee onafscheidelijke strategische doelen voor ogen hadden: het veilig maken van de wereld ten behoeve van het kapitalisme en het onbetwistbare primaat van de VS in die wereldorde. Daarom moest de macht van de Sovjetunie, op dat ogenblik niet alleen de voornaamste maar zelfs de enige bedreiging voor die hegemonie, in economische én in militaire zin beperkt gehouden worden. De strategie ging echter verder en impliceerde dat ook de voornaamste Westerse bondgenoten economisch – en als het even kon tevens militair – afhankelijk dienden te blijven van de VS.

Een dergelijke strategie was tijdens de Koude Oorlog niet moeilijk vol te houden. Bij de elites van de Westerse kapitalistische regimes zat de angst voor het communistische gevaar er dik in, zodat niemand het waagde de beschermende Amerikaanse paraplu te ontvluchten, al durfde De Gaulle wel een dissidente koers te varen. Deze politiek van afhankelijkheid door afschrikking kon evenwel niet verhinderen dat zowel Duitsland als Japan geduchte economische concurrenten voor Amerika werden.

Toen echter de Sovjetunie als concurrerende wereldmacht van het toneel verdween en China nauwelijks in staat bleek een equivalente bedreiging te ontwikkelen, werd de Amerikaanse hegemonie bevestigd. Er was gewoon geen andere speler meer op de markt. Tegelijk echter verslaptte de band tussen de Westerse staten, in het bijzonder tussen de VS aan de ene kant en Europa aan de andere, net vanwege het ontbreken van die dreiging. Als reactie daarop verstevigde de VS haar greep op de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, in zoverre dat critici vandaag deze instelling zo goed als een verlengstuk van de Amerikaanse diplomatie beschouwen.

Een ander gevaar nam echter de plaats in van het Sovjet-communisme. Amerikaanse belangen en regionale stabiliteit werden in toenemende mate bedreigd door een fenomeen dat niet helemaal nieuw was maar nauwelijks de aandacht had gekregen die het verdiende: het nationalisme. Dat stak zijn kop niet alleen op in het Midden-Oosten maar ook, voor de Europeanen dichterbij huis, namelijk in de Balkan. Nieuw was het inderdaad niet: één van de voornaamste oorzaken van de Eerste Wereldoorlog was precies het regionale nationalisme geweest dat aan het begin van de voorbije eeuw in de Balkan broeide.

Parallel daaraan ontwikkelde de VS, gedirigeerd door president Bush Sr en zijn Republikeinse elite, een Nieuwe Wereldorde, met Amerika als enige ideologische en morele leider van betekenis. Deze wereldorde baseerde zich ogenschijnlijk op de actieve bescherming van de mensenrechten en de universele rechtvaardigheid. Deze orde diende

uitgedragen te worden naar natiestaten met een voor de Amerikanen twijfelachtige reputatie. Dat de eigen natie zelf op bedenkelijke wijze een nieuwe president 'koopt', leek geen bezwaar om anderen op de vingers te tikken met betrekking tot democratische principes. De VS was zelfs bereid ten behoeve van de ontwikkeling van deze Nieuwe Wereldorde de internationale rechtsregels terzijde te schuiven, al dan niet onder de paraplu van de VN. De niet al te geheime agenda bestond echter hoofdzakelijk in het beschermen van de eigen wereldwijde belangen.

### **Nieuwe wereldorde**

De speciale rol die de Amerikaanse regering zich voorbeheld, zou waarschijnlijk nooit een zo uitgesproken karakter hebben gekregen zonder de gebeurtenissen van 11 september 2001, die als het ware een perfect en bijna op maat gemaakt alibi boden voor de verdere ontwikkeling van haar unilaterale expansiepolitiek. Een reeds sinds decennia sluimerend verlangen om op actieve wijze af te rekenen met weinig volgzame regimes – een strijd die daarvoor grotendeels 'illegaal' en verdoken op alle continenten werd gevoerd – kon nu, zelfs zonder blijkt te geven van enig cynisme, plots als een actieve en uiterst zichtbare politieke realiteit worden verder gezet en uitgebreid onder de noemer 'strijd tegen het terrorisme'.

Op zich zou dit fenomeen de internationale betrekkingen al veel schade hebben aangericht, ware het niet dat de militair-technische ontwikkeling het de VS mogelijk begon te maken oorlogen te voeren zonder zelf bedreigd te worden. Deze oorlogen – waarvan de Eerste Golfoorlog nog maar een slechts matig geslaagde introductie was, want teveel geleide wapens misten hun doel – voorzagen de politieke planners van het ultieme alibi, dat ze tijdens vroegere conflicten waar eigen strijdkrachten mee gemoeid waren (Vietnam, Somalië) niet hadden: zo weinig mogelijk Amerikaanse doden.

Terwijl beelden van dode Amerikaanse soldaten in Somalië het thuisfront danig hadden geschokt, kon het Amerikaanse volk bij de bevrijding van Koeweit slechts juichen om het zeer beperkt aantal eigen slachtoffers. Dit soort oorlogsvoering was daarmee zijn testfase voorbij, werd verbeterd in de Balkan en uiteindelijk in 2002 en 2003 geperfectioneerd in Afghanistan en Irak. Enig (strategische) probleem: dit type van oorlogsvoering kan alleen gevoerd worden tegen natiestaten

en tegen reguliere legers, maar is nutteloos bij contraterrorisme- of 'peace-keeping'-operaties. Vandaar dat de VS zich na 11 september haastte om het karakter van haar geplande operaties te wijzigen van een oorlog tegen terrorisme naar een oorlog tegen de 'As van het Kwaad'.

Niet alleen de oorlogsvoering maar ook de buitenlandse politiek en de internationale betrekkingen kregen een virtueel karakter. Zelfzeker vanwege haar economische en militaire macht ziet de VS zichzelf steeds meer als de enige – en enig overgebleven – speler van betekenis op het terrein van de internationale machtsverhoudingen. Dat daar nog vele vijanden loeren is afdoende geweten, maar ze bezitten niet de militaire slagkracht die de voormalige Sovjetunie ooit verondersteld werd te hebben.

Dat deze vijanden toch in het hart van de VS kunnen toeslaan, is bekend. Hun vluchtige karakter en hun onvoorspelbare fanatisme maken hen echter zo goed als immuun voor het soort van oorlogsvoering die de VS nog steeds voorstaat. Daarom heeft de regering-Bush gauw het accent verlegd van een 'oorlog tegen het terrorisme' naar een 'oorlog tegen schurkenstaten'. Er is echter meer aan de hand. Ten overstaan van andere natiestaten heeft de VS een politieke strategie ontwikkeld die zelfverdediging toestaat, niet tegen als dusdanig geïdentificeerde maar zelfs tegen potentiële vijanden. Niet tegen naties die oorlogshandelingen verrichten tegen de VS, maar tegen diegenen die dat misschien ooit zouden kunnen of willen doen.

Daarmee worden duidelijk alle internationale rechtsregels op hun kop gezet. 11 september had inderdaad een breuk tot gevolg met een buitenlandse strategie die de VS al een halve eeuw had aangehouden. Het is een erg eenzijdige beslissing geweest, want geen enkele van de Amerikaanse bondgenoten is werkelijk overtuigd van de rechtvaardigheid of de noodzaak van een dergelijke strategie.

De verschuiving van de nadruk in de richting van een strijd tegen het abstracte verschijnsel 'terrorisme' naar een strijd tegen natiestaten enerzijds, en van bescherming tegen reële oorlogsdreiging naar 'preventieve' oorlog anderzijds, werd al gauw na 11 september duidelijk. Toen de term 'As van het Kwaad' opdook in de speeches van president Bush, werd daarmee niet een vluchtige terroristische organisatie of een religieuze

filosofie bedoeld, maar werden bepaalde natiestaten met naam en geografische coördinaten genoemd. De uitspraak over de 'As van het Kwaad' maakte bij het thuisfront behoorlijk wat indruk. Amerika was niet alleen gewond maar ook diep vernederd door 11 september. Méér nog, de Amerikaanse burger leefde van de ene dag op de andere in een psychose, een angstdroom. Nooit eerder had een vijand zo nadrukkelijk duidelijk gemaakt dat de geografische en fysieke bescherming van de VS als eilandnatie geen betekenis meer had in de nieuwe wereldorde. En in die nieuwe wereldorde, die iets anders inhield dan wat de Amerikaanse regering bedoelde, zijn het niet slechts natiestaten die als wereldwijde ideologische spelers optreden: ook bedrijven, terroristen, drukkingsgroepen en lokale leiders kunnen dat. Dat daarenboven de terroristen niet eens gebruik hoefden te maken van gesofisticeerde wapens, en dat ze schijnbaar binnen de grenzen van de VS zelf waren opgeleid, droeg bij tot de ontzetting.

Waarschijnlijk begrepen de Amerikaanse machthebbers al snel dat een strijd tegen een dergelijke vijand – ongrijpbaar en zelfs moeilijk te definiëren – onmogelijk kon gewonnen of zelfs maar ingezet worden. Daarom kozen ze zich een andere vijand, die precies op de wereldkaart te lokaliseren was en die reeds een naam en een slechte reputatie had. De notie van een 'As van het Kwaad' kwam daarbij goed van pas, want een dergelijke kwalificatie kan naar believen uitgebreid worden met nieuwe leden die om de een of andere reden niet de goedkeuring van het eigen establishment wegdragen. Ook zo kan zondermeer de strijd gedefinieerd worden als een krachtmeting tussen Goed en Kwaad, met duidelijk afgelijnde kampen.

In afwezigheid van enige ideologische of militaire tegenstander van formaat kon de VS het zich veroorloven de preventieve oorlog als een nieuw maar onvermijdelijk element in de internationale politieke betrekkingen te introduceren. Tegenstanders hoefden niet langer werkelijk een bedreiging

te vormen, het volstond dat de VS hen als een bedreiging beschouwde om militaire actie te rechtvaardigen. "Het is," schrijft Madeleine Albright in een essay in *Foreign Affairs*, "een ontwikkeling die griezelige perspectieven opent voor de internationale betrekkingen, want de Amerikaanse overheid maakte het duidelijk dat het deze strategie zou volgen in weerwil van internationale wetten of de wensen van bondgenoten."

*In afwezigheid van enige ideologische of militaire tegenstander van formaat kon de VS het zich veroorloven de preventieve oorlog als een nieuw maar onvermijdelijk element in de internationale politieke betrekkingen te introduceren.*

Voor Albright dreigt een dergelijke politieke strategie de VS te vervreemden van steeds meer medestanders. Dat het land zich verweerde tegen toekomstige terroristische daden door in Afghanistan de Taliban te verjagen (hoewel er heel wat te vinden is voor de theorie dat de Amerikanen daar in niet bescheiden mate de heroïneproductie gingen herstellen die door de Taliban zowat tot nul was herleid), kon op een zekere instemming rekenen. Niemand had enige sympathie voor de Taliban, al werd dit

meestal door religieus-culturele motieven ingegeven. Maar Afghanistan is geenszins gediend noch geholpen met de huidige binnenlandse chaos, en het verderzetten van diezelfde Amerikaanse politiek door Irak binnen te vallen is voor vele medestanders net iets teveel van het goede geweest. Zeker wanneer de Amerikaanse regering daarbij uitging van de stelling dat het principe van de preventieve oorlogvoering de geldende internationale wetten diende te vervangen.

#### **Lex Americana**

Toen de leiders van de vrije wereld – in casu Bush en Blair – ten oorlog trokken tegen een brutale en gehate dictator, weigerden verscheidene Westerse en dus bevriende naties zondermeer de kant van Amerika te kiezen. Dat had, ten eerste, te maken met het feit dat de redenen die de Amerikanen aanvoerden voor de oorlog tegen Irak zich voortdurend wijzigden. Daardoor gingen andere naties twifelen aan de gegrondheid van de motieven van de regering-Bush. Zij vroegen zich ook af of deze regering ooit wel een Iraaks ontwapeningsprogramma zou aanvaarden.

Ten tweede slaagde de VS er niet in haar diplomatieke en militaire plannen te coördineren, zodat het er naar uitzag dat de ontplooiing van haar legereenheden in het Midden-Oosten de politieke agenda bepaalde, in plaats van andersom. Ten derde was er het feit dat de regering-Bush niet in staat bleek een gedeeltelijk Iraaks akkoord met de eisen van de Verenigde Naties te aanvaarden. Ten vierde wilde de VS haar ultimatum niet verlengen in het kader van een tweede resolutie van de VN-veiligheidsraad.

Voor vele naties leek het er op dat de VS ten strijde zou trekken ongeacht wat Saddam deed. Daarbij kwam nog dat de officiële redenen voor een eventuele oorlog gebaseerd waren op twijfelachtige beschuldigingen, zoals het bezit van massavernietigingswapens of de band tussen het regime van Saddam en Al-Qaida. Verschillende onderdelen van de Amerikaanse overheid gaven daarenboven hun eigen specifieke primaire redenen op om ten strijde te trekken: het Pentagon legde de nadruk op de band tussen Irak en terroristische organisaties, terwijl het ministerie van buitenlandse zaken zich beriep op het niet-naleven van UN-resoluties.

Daarenboven heerste bij een aantal kritische commentatoren het gevoel dat de VS precies door de nadruk te leggen op buitenlandse militaire avonturen en het voor zichzelf definiëren van wie tot de club van 'schurkenstaten' hoorde, precies die angst in eigen gelederen heeft opgeroepen die het belangrijkste wapen van de terrorist is. Benjamin Barber legt in zijn boek *Het Rijk van de Angst; oorlog, terrorisme en democratie* de vinger precies op de zere plek: "hierdoor is het bewonderde boegbeeld van democratie plotseling veranderd in een aanstichter van oorlog die door de rest van de wereld zeer gevreesd wordt." De internationale terroristische netwerken zijn er inderdaad niet alleen in geslaagd het kapitalistische hart van de VS te treffen, maar tevens de VS te verlokken tot acties tegen naties met een sterke islamitische binding. Voor een op militaire macht steunende natie als de VS is een conventionele oorlog tegen andere natiestaten geen echt probleem. Het land beschikt over voldoende middelen – zowel technisch als economisch – om op een aantal fronten tegelijk militaire acties te ondernemen, ook al leggen campagnes zoals in Irak een zware last op zijn budget.

Een oorlog tegen terroristische organisaties daarentegen is heel wat problematischer. Deze vesti-

gen hun macht niet op militaire suprematie maar op angst. Het zijn kleine, gedecentraliseerde organisaties, gefinancierd door enkele bevriende naties, individuen en instellingen, en die zijn zo goed als onvindbaar. Ze hebben nauwelijks een infrastructuur die kan vernietigd worden en hun leden kunnen gemakkelijk opgaan in het groter geheel van de bevolking. Tegen een dergelijke vijand te moeten vechten maakt de wereld voor de Amerikanen tot een onbegrijpelijke plek, waar de klassieke strategieën van grootmachten geen vat meer op dreigen te hebben. De klassieke wetten die een imperialistische wereld regeerden, en waar economisch-militaire omvang de dienst uitmaakte, gelden niet langer meer.

Omdat angst het enige maar tegelijk het meest doeltreffende wapen van de terrorist is, kan deze een veel grotere tegenstander intimideren en tot handelen dwingen. En, zoals Benjamin Barber schrijft, angst is een veel krachtiger wapen tegen mensen die in hoop en welvaart leven dan tegen wie niets meer te verliezen heeft. "Terreur heeft succes door de dreiging die ervan uitgaat en minder door wat er feitelijk wordt bereikt, en het gevolg is dat de pogingen zich ertegen teweer te stellen juist het belangrijkste wapen van de terreur worden." Maar, vervolgt hij, "toch is terrorisme, hoewel ogenschijnlijk een indrukwekkend en bruto machtsvertoon, in feite een strategie die veeleer is gebaseerd op angst dan op kracht, en veeleer blijkt geeft van zwakte dan van sterkte."

Barber onderscheidt in de huidige situatie twee tegengestelde strategieën in de verhouding tussen het Amerikaanse Imperium en de rest van de wereld. Enerzijds is er de Pax Americana, een universele maar unilaterale door Amerikaanse militaire macht opgelegde vrede die de rest van de wereld zoveel mogelijk achter de doelstellingen van de VS moet krijgen. Daar tegenover staat de Lex Humana, die beseft dat de Pax Americana onhoudbaar of onbereikbaar is, en strategieën wil ontwikkelen die ervoor kunnen zorgen dat de rest van de wereld zich achter Amerika schaaft maar dan op basis van wat alle spelers gemeenschappelijk hebben.

"De Lex Humana," stelt Barber, "is van toepassing op de mondiale gemeenschappelijkheid binnen het raamwerk van de universele rechten en wetten, op grond van overleg tussen multilaterale politieke, economische en culturele samenwerkingsorganen – met slechts zoveel gezamenlijke militaire actie als wordt toegestaan door een

gemeenschappelijke wettelijke autoriteit." Een Pax Americana is het aloude maar opnieuw verpakte Amerikaanse imperialisme, de hele wereld onder de paraplu van die Amerikaanse soevereiniteit. Een Lex Humana daarentegen zou als basis internationale wetten hebben, soevereine staten en wederzijdse afhankelijkheid.

### Doel van het terrorisme

De terroristische impuls is geenszins een fenomeen eigen aan de twintigste eeuw. Toch slaagde het met een nooit eerder gezien intensiteit erin om onzekerheid als wapen te gebruiken tegen mensen die daar immuun voor meenden te zijn. Toen op 11 september 2001 drie vliegtuigen te pletter vlogen tegen gebouwen in New York en Washington, wisten de Amerikanen voor het eerst dat ze niet langer meer veilig waren binnen hun eigen landsgrenzen.

Voor de modale Amerikaan, die sinds anderhalve eeuw geen oorlog op eigen grondgebied meer had gekend, was dat op z'n minst een beangstigend gevoel. Hij had leren leven met een geweldadige samenleving, zeker in de grootsteden, omdat hij de impuls die aan de basis van dat soort geweld lag kon begrijpen. Maar hier was een vijand aan het werk die niet langer meer binnen hetzelfde referentiekader handelde. Vandaar de zo vaak na 11 september gehoorde (bijna retorische) vraag: *waarom haten ze ons?*

Het antwoord op die vraag werd niet als dusdanig gezocht, en zeker niet in de eigen buitenlandpolitiek van de voorbije eeuw. Er was geen antwoord op die vraag mogelijk, want aangenomen werd dat ze *onredelijk* was en ingegeven door misverstanden en door vooroordelen bij de tegenpartij. Amerika wordt door de modale Amerikaan gezien als hét toonbeeld van vrijheid en democratie (en vreemd genoeg denken zelfs vele inwoners van islamitische landen daar zo over) waaraan de wereld veel te danken heeft. Die modale Amerikaan weet dat er allerlei schort aan zijn land en aan de eigen politici, maar wanneer het om patriotisme gaat en om de abstracte idee van Amerika worden stevast de vlaggen bovengedaald en het nationale volkslied gezongen. Dat doet niets af aan de inspanningen van dissidenten én van grote groepen anti-oorlogsbetogers die zich tegen hun eigen regering keerden naar aanleiding van de invasie in Irak.

Amerika heeft echter tijdens de voorbije eeuw met heel wat oude vijanden overhoop gelegen en heeft zich vele nieuwe vijanden gemaakt. Amerikanen wisten zich echter relatief veilig vanwege de even relatieve isolatie van hun continent, ook al waren Russische kernwapens op hun grote steden gericht. Zelfs die Russische nucleaire dreiging was echter niets méér dan een potentieel gevaar. De terroristische dreiging werd plots, van het ene moment op het andere, reëel. Reële vliegtuigen vielen uit de hemel, er vielen reële onschuldige burger-slachtoffers in New York. Anarchie en zinloos ideologisch geweld, fenomenen die toegeschreven werden aan de instabiliteit van andere en in allerlei opzichten mindere naties, werden plots een onderdeel van de directe waarneming. De virtuele oorlog die Amerikaanse militairen spaarde, werd *gcountered* door een reële bedreiging van burgers.

Daarenboven bleken de vijanden geen gesofisticeerde plannen of technische know-how nodig te hebben. Er kwamen geen sinistere complotten of draagbare thermonucleaire wapens bij te pas. Niets van wat er in de voorbije decennia in de films en populaire romans werd voorspeld, kwam uit. De vijand had evenmin nood aan intercontinentale raketten met meervoudige kernkoppen. Vastberadenheid, fanatisme en enkele breekmesen – en mogelijk de laksheid van de Amerikaanse veiligheidsdiensten – bleek genoeg. De zwakken bleken in staat de sterken niet alleen uit te dagen, maar ook ernstige – en niet alleen morele – schade toe te brengen.

Niet dat 11 september helemaal als een verrassing had hoeven te komen – behalve wat betreft de bijna ambachtelijke uitvoering van het plan en de duivelse maar doeltreffende eenvoud ervan. Terrorismen ontstaat uit frustratie, woede en machteloosheid, uit vertwijfeling om de eigen toekomst en die van het eigen volk, uit woede om wat anderen dat eigen volk aandoen. De bodem waarop fanatisme groeit en tot terrorisme leidt, is rijk en divers. In grote delen van de wereld, en in het bijzonder noordelijk Afrika, het Midden-Oosten en Zuid-West-Azië ervaren de mensen dagelijks de groeiende kloof die hen van het rijke Westen scheidt. Ze ervaren er dagelijkse hoe hun eigen corrupte élites beschermd en gesteund worden door de VS en hoe de lokale rijkdommen door Westerse bedrijven uitgebuit en uitgeput worden. Dit gevoel beperkt zich niet tot de zoge-

naamde schurkenstaten. Ook in Saudi-Arabië, op papier de voornaamste bondgenoot van de VS in het Midden-Oosten, gaapt de kloof tussen arm en rijk steeds dieper, nu ook de economische malaise daar toeslaat. Binnen deze context moet er nauwelijks aan herinnerd worden dat het merendeel van de kapers van 11 september niet afkomstig waren uit de zogenaamde schurkenstaten, maar uit het rijke Saudi-Arabië, net zoals Osama bin Laden zelf.

Deze angst voor anarchie heeft schijnbaar het door de terroristen gewenste effect op de Amerikaanse machthebbers. Deze zien zich immers genoodzaakt om steeds meer afstand te nemen van werkelijk democratische principes en internationale wetten (die ze voorheen evenmin respecteerden maar wel openlijk beleden). Niet alleen worden de burgerlijke vrijheden in de VS beknot door draconische maatregelen en wetten, maar ook de buitenlandse bondgenoten wordt duidelijk gemaakt dat de VS indien nodig alleen en zonder de beperkingen van internationale rechtsregels haar veiligheid zal garanderen.

Een finaal middel daartoe is de 'preventieve oorlog', die de VS in staat moet stellen de dreiging die van potentiële vijandige staten kan uitgaan te beantwoorden met voldoende militaire macht om de voorkomen dat het potentiële gevaar een reëel gevaar wordt. Duidelijk valt de oorlog tegen Irak onder deze noemer. Benjamin Barber stelt zich echter vragen over het uiteindelijke nut daarvan. "De vraag," zo schrijft hij, "of vrijheid of veiligheid in een tijdperk van terreur wel door oorlog kan worden bereikt, was natuurlijk het kernpunt in het debat over Irak. Toch ligt aan de mening dat een preventieve oorlog kan leiden tot democratie een misvatting ten grondslag, enerzijds wat betreft de gevolgen van een aanvallende oorlog en anderzijds over wat ervoor nodig is om een democratie te vormen en te ontwikkelen."

### **Preventieve Oorlog**

De nieuwe Amerikaanse doctrine van 'preventieve oorlog' vervangt de strakke logica van de zelfverdediging door een ruimer kader van wat Benja-

min Barber 'voorbehoud' noemt. De vraag die de machthebbers zich hierbij stellen, is niet of hun natie daadwerkelijk aangevallen wordt, maar of er vijanden zijn die de intentie en de mogelijkheden bezitten om hen aan te vallen, ergens in een niet nader gedefinieerde toekomst. Preventieve oorlog is een nieuwe stap in de virtuele oorlogsvoering, namelijk deze waarin intenties even zwaar wegen als daden, en het ontdekken van deze intenties meteen opgevolgd wordt door eigen actie.

### *De vraag die de machthebbers*

*zich hierbij stellen, is niet of hun natie daadwerkelijk aangevallen wordt, maar of er vijanden zijn die de intentie en de mogelijkheden bezitten om hen aan te vallen, ergens in een niet nader gedefinieerde toekomst.*

Het volstond immers voor de regering-Bush om vol te houden dat Irak over massavernietigingswapens beschikte, ten einde de invasie van een autonome natiestaat te verrechtvaardigen. Andere argumenten, dat de Iraakse machthebbers hun volk onderdrukten, terroriseerden en occasioneel uitmoordden, werden daarmee naar een tweede rang verschoven (terwijl strategisch geheugenverlies optrad met betrekking tot de militaire steun die Saddam jarenlang kreeg van de VS). Waarbij niet mag vergeten worden dat een aantal 'bondgenoten' van de VS – en niet

alleen in historische zin – schier dezelfde misdaden begaan of begingen zonder daarom uitgekikt te worden voor een militair ingrijpen in hun binnenlandse aangelegenheden.

Amerika vervolgde hiermee een niet geheel nieuwe doctrine, omschrijfbaar als *exceptionalisme*, die stelt dat andere landen geen recht hebben zelf preventieve strategieën toe te passen, een recht dat alleen de VS toekomt. Barber wijst er op dat dit nare gevolgen kan hebben voor een verdere ontwikkeling van de internationale gedragsregels. "Vanuit Amerikaans oogpunt betekent *exceptionalisme* dat andere landen geen speciaal recht hebben om eigen preventieve strategieën toe te passen. Maar vanuit het standpunt van andere landen heeft het feit dat Amerika de preventieve doctrine heeft aanvaard, een belangrijk precedent geschapen, vooral sinds Amerika zichzelf beschouwt als vaandeldrager en normbepaler voor de hele wereld." De verschillen tussen preventieve oorlog en afschrikking – en dus impliciet terrorisme – komen daarmee te vervagen. Nieuw is dit fenomeen inderdaad niet: Amerikaanse interventies (denken we maar aan Latijns Amerika

in de jaren zeventig en tachtig) hebben historisch een hoog (staats)terroristisch gehalte gehad.

Barber waarschuwt er de Amerikanen echter voor zich niet door de premissen van het Rijk van de Angst te laten overweldigen. Bevriende Westerse bondgenoten kunnen hen dan niet van een oorlog afhouden, terwijl er altijd genoeg vijandige schurkenstaten zullen zijn om oorlog tegen te voeren. Dat werkt alleen maar de fanatici in de hand. Barber: "Omdat angst geen werkelijkheid is, maar alleen in de verbeelding bestaat, kunnen terroristen hun doel bereiken zonder een schot te lossen. Ze hoeven alleen maar de fantasie van de Amerikanen te voeden – of de fantasie van de overheidsdienaren en de media, die er juist op uit zijn in te werken op de verbeelding van het publiek."

### Preventieve democratie

Dat de Verenigde Naties een belangrijke rol te spelen hadden in de ontwikkeling van internationale betrekkingen zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn, ook al bevindt het werkwoord in de voorgaande zin zich in de verleden tijd. Die belangrijke rol zou een gevolg moeten zijn van de tweeledigheid waarbinnen natiestaten zich bevinden waar het precies die internationale betrekkingen aangaat. Binnen dat kader gedragen zij zich immers zowel unilateraal als multilateraal. Unilateraal wanneer het om hun eigen veiligheid en hun directe, eventueel bedreigde belangen gaat. Multilateraal wanneer zij belangen en interesses delen met andere naties. Maar dit multilaterale principe komt steeds meer onder druk te staan. Zeker wanneer de Amerikaanse overheid een bijna paranoïde houding aanneemt ten overstaan van diegenen die a priori al de slachtoffers van haar internationale politiek zijn.

In een wereld waar wetten en principes maar ook waarden dienen te regeren, zijn organisaties die opereren buiten en boven de grenzen van natiestaten onontbeerlijk. De geschiedenis heeft aangetoond dat natiestaten die zich buiten hun grenzen willen laten gelden, dat maar beter onder de paraplu van een internationale instelling kunnen doen. Anders vinden ze zelden bondgenoten, of smeden ze bondgenootschappen die zelden krachtadig en lang houdbaar zijn. Wat nodig is om internationaal op te treden, is legitimiteit, en zelfs de VS kan zich geen andere koers veroorlo-

ven. Vandaar de moeite die het land zich heeft getroost om haar invloed bij de VN te vergroten. En het is daarin, zo stellen de critici van deze instelling, uitstekend geslaagd.

Het Irak-avontuur heeft echter volgens sommigen het failliet van de VN ingeluid. Anderen wijzen er op dat de VS, door alleen – met enkele twijfelende bondgenoten in het kielzog – ten strijde te trekken, ook alle kritiek naar zich toetrok om vervolgens met het prijskaartje te blijven zitten, niet alleen dat van de oorlog zelf, maar ook dat van de vrede. Voor een natie waarvan het militair-industriële apparaat het beste van de wereld is, blijkt het winnen van de vrede een veel hardere noot om te kraken dan het winnen van de oorlog.

Een gevoelige diplomatie, met inzet van humanitaire middelen en met de introductie van een geleidelijke democratie – echter niet noodzakelijk naar Westerse model – is noodzakelijk. De VS zijn echter daarop niet voorbereid, en haar tegenstanders zullen dat van haar dan ook niet aanvaarden. Het is overigens aan één natie teveel gevraagd om een land dat al tientallen jaren door een dictatuur werd ontwricht, alleen op te bouwen. De parallel met de heropbouw van Duitsland en Japan na de Tweede Wereldoorlog wordt vaak aangehaald met betrekking tot Irak, maar daar ging het om naties die voordien een volwaardige economische structuur bezaten.

Wat kan er dan in Irak gebeuren? Wat daar nodig is, is wat Barber *preventieve democratie* noemt, die de garantie moet bieden dat fanatici en dictators er geen kans meer krijgen macht te vergaren. Deze democratie staat gelijk met een veiligheidsbeleid, dat niets van doen heeft met het exporteren van het kapitalisme of de vrije markt, maar met het bewaren van democratische waarden van waardering en gelijkheid. Is de VS daartoe bereid? Barber trekt het in twijfel. "Het huidige Amerika", zo schrijft hij, "is niet bezig met het exporteren van een vrijemarktdemocratie; het is bezig markten open te gooien en bedrijfskapitaal te globaliseren onder het mom van democratie." Dat keert de waarden om; democratie is echter een eerste vereiste voor een vrijemarkteconomie, niet andersom, besluit hij.

Maar de privatisering van het politieke terrein, in de VS verder doorgedreven dan waar ook, heeft de idee van de democratie in grote mate uitgehoud.

De vrije markt heeft in belangrijke mate vrij spel gekregen op het politieke terrein, onder andere dank zij de ver doorgedreven liberalisering. Binnen de Westerse hegemonie staat democratie gelijk aan het opengooien van alle economische markten, zijn markteconomie en democratie onverbreekelijke begrippen geworden. Onder de mom van individuele vrijheid lijkt alles wat de economische machthebbers zich willen veroorloven een ideologische noodzaak geworden. Daartegen heeft het religieus fundamentalisme – en niet alleen dat vanuit de islam – weinig in te brengen.

De macht van het publieke domein wordt in het Westen steeds meer teruggedrongen, niet door de invloed van de overheid te vergroten, maar intendeel door deze te verkleinen en door haar tegelijk te vervangen door de macht van het bedrijfsleven. Staten en volken die net de een of andere repressieve staatsvorm achter zich gelaten hebben, grijpen al te graag – en begrijpelijk genoeg – de gelegenheid te baat om de aantrekkelijke marktideologie naar Westerse model te omarmen. Dat is wat voornamelijk in de voormalige communistische naties van Europa gebeurt.

Wat geprivatiseerd wordt, is echter niet alleen de economische sector, maar ook de sociale. Het hele sociale bindweefsel wordt er vervolgens door-drongen van de marktideologie, en dan nog met een snelheid die wij ons nauwelijks kunnen voorstellen. Daaruit ontstaat het soort van macht die ook in de VS – en in mindere mate in Groot-Brittannië – opbruist, een ideologie van de privatisering van alle factoren van de samenleving. Wetten en rechten zijn daaraan ondergeschikt, ook diegene die internationale relaties regelen, en worden liefst helemaal van het terrein der politieke relaties geveegd door de acoliëten die beweren dat nationale veiligheid beter gediend is zonder dergelijke regels.

### **Seculiere islam**

Voor natiestaten die in democratische nood zijn, zoals Irak, brengen dergelijke theorieën echter niets op. Daar ontstaat niet plots en uit het niets een kapitaalcrachtige middenklasse die de private sfeer kan beheersen en sturen, maar slechts een aan buitenlandse machten ondergeschikte marionettenklasse die het evenwicht tussen burgerlijke woede, vernedering en overleven moet vinden. Democratie is een moeizaam proces dat de Westerse naties vele eeuwen heeft gekost. Nu wordt het aan andere natiestaten opgedrongen, in de

veronderstelling dat een dergelijke transplantatie binnen enkele jaren een volwaardige gegroeide democratie oplevert. Maar, zoals Barber schrijft: democratieën groeien van binnen naar buiten en van onder naar boven, niet andersom.

De Amerikaanse hoogleraar sociologie en politiek commentator Amitai Etzioni stelt zich daarbij terecht de vraag of de Westerse poging zinvol is om het Iraakse volk een democratie of een seculiere staat op te dringen. Ze bezat immers reeds een seculiere staat – waar de macht in handen was van de Baath-partij en van Saddam Hoessein – en daarmee was niemand gediend. Nu lijkt het er sterk op dat de volgende Iraakse staat niet alleen niet seculier zal zijn, maar daarenboven Sjiet ook nog, waarschijnlijk naar het model van buurland Iran, een nog grotere doorn in de Amerikaanse ogen.

Op die manier brengt de Amerikaans-Britse interventie mogelijk een politieke omwenteling teweeg die uiteindelijk het Westen al evenmin zint en die evengoed van Irak een regionale politieke macht van aanzienlijke betekenis kan maken, precies wat de Amerikanen willen vermijden.

De specifieke verlangens van andere volken kunnen we niet bedwingen of sturen met de aanvoer van een democratie Westerse stijl, tegelijk met de hamburgers, CD-spelers en Coca-Cola. Ook onze economische instellingen, en wel specifiek het kapitalisme, zijn zelden aangepast aan andere culturen. Ook al omarmen de Iraanse, Iraakse, Indonesische en Pakistaanse jongeren al te graag de materiële bestaansvormen van de Amerikaanse consumptiecultuur, toch blijven ze op een ander vlak afstand houden tot de Westerse cultuur als samenlevingsvorm.

De religie zal een blijvende rol spelen in een groot aantal niet-Westerse naties, omdat de hele openbare sociale structuur – vooral deze van de armere delen van de bevolking – erdoor ondersteund wordt, vooral dan door de islam. In vele landen waar de overheid tekort schiet op het gebied van sociale structuren, grijpen islamitische organisaties in. Indien die religieuze structuur verdwijnt, blijft er alleen maar chaos over.

Een zinnige export van een politieke ideologie van West naar Oost is daarom een waanbeeld. Wat islamitische naties nodig hebben is een liberale vorm van islam, die weliswaar alle geledingen van de samenleving doordringt maar tegelijk afstand

kan nemen van een vijandschap tegenover andere ideologieën en van alle vormen van fanatisme.

### Ignatieff

Niet het imperialisme, zo stelt de Canadese journalist en politicoloog Michael Ignatieff, is het huidige probleem, wél de halfhartigheid waarmee dit imperialisme bedreven wordt. Wil het imperialisme een lang leven beschoren zijn, dan moet het zich vastberaden tonen. Voor hem is de invasie van Irak geen 'goede' optie, maar wél een noodzakelijke, een mening die hij baseert op zijn persoonlijke ervaringen in het noordelijk deel van Irak, waar hij de verschrikkingen van het Saddam-regime aan den lijve ondervond.

"Ik was in 1992 bij de Koerden in Noord-Irak", zegt hij tijdens een voordracht in Amsterdam, "en ik zag het resultaat van het politieapparaat van Saddam en de plekken waar zijn leger gifgassen gebruikte tegen burgers. En ik wist dat dit regime hoe dan ook diende te verdwijnen. Elke vorm van uitstel kostte alleen maar veel aan het volk maar hield Saddam in het zadel. Kijk maar naar de wijzigingen in het leven van Koerden en Sjiïeten die nu van de verdrukking af zijn. Voor het eerst in dertig jaar waren de Sjiïeten vrij hun religie uit te oefenen – en wij in het Westen begrijpen dat niet en wij zien een uiting van islamitisch fundamentalisme."

Voor Ignatieff is interventie in de eerste plaats een kwestie van ethische principes. "We kennen niet de mensen in wiens leven we ingrijpen. Deze mensen en hun cultuur zijn ons vreemd. Maar zo is het leven: interventie gaat bijna altijd gepaard met onwetendheid, zelfs wanneer je voor je deur het slachtoffer van een verkeersongeval helpt." Toch is voor hem interventie alleen zinvol wanneer we de noden en wensen van de andere partij helemaal kennen, en wanneer dat kennen vergezeld gaat van een besef over impact van die hulp. "Interventie houdt het nakomen van beloftes in", stelt hij. En daar is het bij de VS al vaker misge-

gaan. Daarom is hij een voorstander van de inval in Irak, al kan hij zich niet vereenzelvigen met de daartoe aangevoerde redenen en motieven.

Tegelijk drukt hij tegenstanders graag met de neus op een paradox: de helft van de wereld wil dat de VS ingrijpt waar er zware problemen met mensenrechten zijn, terwijl de andere helft van de wereld dat dan weer niet wil. Maar hij ziet het Amerikaanse Imperium als een Licht Imperium, niet gesteund op veroveringen en kolonies, zoals dat een eeuw geleden het geval was met het Britse Rijk, maar "een mondiale invloedssfeer zonder de last van een direct bestuur en de risico's van dagelijks toezicht," zoals hij dat in zijn nieuwe boek *Afgedwongen Vrijheid; of hoe Amerika de democratie oplegt* beschrijft. "Het is het imperialisme van een volk dat zich herinnert dat zijn land onafhankelijkheid heeft verworven in een opstand tegen een wereldrijk en zijn eigen land heeft gezien als een sympathisant van anti-imperialistische bewegingen overal ter

wereld. Het is met andere woorden een wereldrijk dat zich niet bewust is van zijn eigen wezen."

Kan een dergelijk lichtwegend imperium wel doeltreffend optreden? Waarschijnlijk niet, oordeelt Ignatieff. We moeten ons niet blind staren op de militaire macht van de VS, die op zich geen garantie biedt voor veiligheid. Evenmin als dat wereldwijde overheersing gemoedsrust zou brengen. "Een groot rijk dat geen evenwicht vindt tussen trots en terughoudendheid gaat ten onder. In alle situaties waarin een imperium zijn macht uitoefent, moet het een evenwicht vinden tussen overmoed en behoedzaamheid."

De verscheidene Amerikaanse regeringen die na 1991 de dienst uitmaakten, leefden in de veronderstelling dat, met het verdwijnen van de voornaamste ideologische vijand, ze hun overheersing verder konden zetten zonder het oude imperiale netwerk opnieuw uit te bouwen. Daarenboven, gaat Ignatieff verder, schoot het Amerikaanse inlevingsvermogen tekort om te beseffen dat de

*De verscheidene Amerikaanse regeringen die na 1991 de dienst uitmaakten, leefden in de veronderstelling dat, met het verdwijnen van de voornaamste ideologische vijand, ze hun overheersing verder konden zetten zonder het oude imperiale netwerk opnieuw uit te bouwen.*

diverse regionale crisissen een bedreiging zouden kunnen vormen voor het eigen thuisland. Had de VS niet een decennialange confrontatie overleefd met een van haar machtigste tegenstanders? Had het ultieme Rijk van het Kwaad niet uiteindelijk de duimen moeten leggen?

Parallel hieraan – en deze opmerking komt dan weer van Perry Anderson – ontwikkelde de Amerikaanse overheid, die onder Clinton nog een consensus zocht aan de hand van internationale rechten en wetten, naar een hegemonie van haar ideologie. Deze hegemonie hield geen rekening meer met de belangen van andere naties maar slechts met de veiligheid van de VS. Wie in de bezetting van Irak een poging ziet om alleen maar de oliereserves van die regio in handen te krijgen, heeft het slechts gedeeltelijk juist. Olie speelt een belangrijke rol in de Amerikaanse strategie, maar dominantie een veel belangrijkere. Anderson: “Zelfs het bezetten van de oliereserves in Irak zou uiteindelijk slechts een bijproduct blijken van de Amerikaanse wens om in het Midden-Oosten een duidelijke nieuwe machtsbasis te bezetten die het zowel de potentiële vijanden – onder andere ook Noord-Korea – als twijfelachtige bondgenoten – Saudi-Arabië – duidelijk moet maken dat het de VS ernst is met haar wereldhegemonie. Vanaf dat moment zou de Amerikaanse politiek zichzelf het recht toezeggen andere naties aan te vallen op basis van verdenkingen, en niet op basis van reële dreiging. Niet alleen de oorlog wordt dus virtueel – zoals we een decade geleden bij Baudrillard leerden – maar ook de internationale politiek wordt dat.”

Dit alles had als gevolg dat het grootste – en enige – imperium in snel tempo geïsoleerd stond, terwijl het niet in staat is een wereldrijk te onderhouden zonder de diplomatieke en economische medewerking van diegenen die tot voor kort kritiekloze bondgenoten waren, en in het bijzonder Europa. Al is het maar omdat zelfs een imperium een vorm van legitimatie nodig heeft om de territoriale grenzen van andere natiestaten te schenden.

Voor Ignatieff schuilt bij het Amerikaanse optreden het gevaar in de manier waarop ‘overwonnen’ staten een vorm van onafhankelijkheid en democratie beloofd wordt. Deze zullen geen van beide werkzaam blijken, omdat de cataclystische ingreep door de VS een vacuüm creëert. Dat vacuüm kan niet door de lokale civil society ingevuld worden – omdat die niet meer bestaat na

jaren van dictatuur, of omdat de enige vertegenwoordigers van het volk religieuze leiders zijn. In feite dreigen dergelijke interventies semi-soevereine staten te creëren die onder het protectoraat van de Grote Macht blijven verder leven en slechts bestuurd worden door dienaren met volmacht. Op die manier herhaalt de geschiedenis zich.

Een alternatief op een inmenging is er echter vaak niet. De oppositie in Irak, stelt Ignatieff, kon geen overwinning behalen op de dictatuur van Saddam, zonder een inmenging van Amerikanen en Britten. Maar, vervolgt hij, “een imperium dat voor stabiele, democratische instituties en gerechtigheid zorgt in Bosnië, Kosovo en Afghanistan en daarna vertrekt, zou iets prijzenswaardigs doen, in het belang van Amerika en Europa, zeker, maar ook in het belang van de plaatselijke bevolking.”

Het uiteindelijke probleem van het nieuwe imperialisme is voor hem niet de natuur van dat imperialisme, maar wel dat “diegenen die geloven in het gebruik van imperiale middelen niet in praktijk brengen wat ze verkondigen. Een imperium dat ingrijpt en daarna de aftocht blaast door terug te deinzen voor de hardnekkigheid van de problemen en het koppige verzet van de plaatselijke bevolking, zou minder bewonderswaardig zijn.”

## Referenties

- Madeleine K. Albright, *Bridges, Bombs, or Bluster?* Foreign Affairs, Sept/Oct 2003.
- Perry Anderson, *Force and Consent*. New Left Review 17, Sept/Oct 2002.
- Benjamin Barber, *Het Rijk van de Angst; oorlog, terrorisme en democratie*. Ambo/Manteau, Amsterdam/Antwerpen, 2003.
- Guido Eekhaut, *In het WTC werden wij religieus geraakt*. Mediair jg. 32 nrs. 43-45, Oktober 2001.
- *Hoe verhouden Amerika en de rest van de Wereld zich sinds 11/9*. Civis Mundi, april 2003.
- Amitai Etzioni, *Mosque and State in Iraq*. Policy Review 121, Oct/Nov 2003.
- Michael Ignatieff, *Etnische Conflicten en het moderne geweten*. Contact, Amsterdam, 1999.
- *Afgedwongen Vrijheid; of hoe Amerika de democratie oplegt*. Uitgeverij Cossee, Amsterdam, 2003.
- *Why are we in Iraq? (And Liberia? And Afghanistan?)* New York Times, Sept. 7, 2003.
- Voordracht John Adams Stichting, Amsterdam, 25 november 2003.
- John B. Judis, *Putting Liberty First: the case against Democracy*. Foreign Affairs, may/june 2003.

- Robert Kagan, *Power and Weakness*. Policy Review 113, June/July 2002.
- Thomas Powers, *The Vanishing Case for War*. New York Review of Books, vol 50 nr 19, December 4, 2003.
- Arundhati Roy, *Mesopotamia. Babylon. The Tigris and Euphrates*. The Guardian, april 2, 2003.
- James P. Rubin, *Stumbling into War*. Foreign Affairs Sept/Oct 2003.
- Stephen R. Shalom, *Confronting terrorism and war*. New Politics vol. 8 nr 4, winter 2002.
- Shashi Tharoor, *Why America still needs the United Nations*. Foreign Affairs, Sept/Oct 2003.
- Fareed Zakaria, *The Future of Freedom*. W.W.Norton, New York, 2003.